

УДК 159.923.2:177-057.875

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Шипко М.В., аспірант
кафедри практичної психології
Запорізький національний університет

Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню психологічних чинників розвитку етичної свідомості студентської молоді. Проведено аналіз соціальної ситуації розвитку особистості студентського віку в контексті розвитку складових етичної свідомості. До означених чинників віднесено засвоєння моральних норм та категорій; прийняття соціальних норм і етичних вимог; моральні цінності; еґо-ідентичність; автономність; рефлексивну здатність; емоційне ставлення до категорій етики.

Ключові слова: етична свідомість, студентська молодь, моральні цінності, еґо-ідентичність, автономність, рефлексія.

Статья посвящена теоретическому обоснованию психологических факторов развития этического сознания студенческой молодежи. Проведен анализ социальной ситуации развития личности студенческого возраста в контексте развития составляющих этического сознания. К указанным факторам отнесено усвоение моральных норм и категорий; принятие социальных норм и этических требований; моральные ценности; эґо-идентичность; автономность; способность к рефлексии; эмоциональное отношение к категориям этики.

Ключевые слова: этическое сознание, студенческая молодежь, моральные ценности, эґо-идентичность, автономность, рефлексия.

Shypko M.V. PSYCHOLOGICAL FACTORS OF DEVELOPMENT OF THE STUDENT YOUTH'S ETHICAL CONSCIOUSNESS

The article is devoted to the theoretical substantiation of psychological factors of development of the student youth's ethical consciousness. Social situation of development of personality of the student age has been analyzed in the context of the growth of the individual ethical consciousness. Psychological factors of development of the student youth's ethical consciousness include the assimilation of moral norms and categories; adoption of social norms and ethical requirements; moral values; ego-identity; autonomy; capacity for reflection; emotional attitude to the ethics categories.

Key words: ethical consciousness, student youth, moral values, ego-identity, autonomy, reflection.

Постановка проблеми. Сучасна суспільно-політична та економічна ситуація в Україні є такою, що інтереси національної безпеки, соціального і культурного благополуччя вимагають звернення до проблеми морального відродження особистості, розвитку її етичної свідомості.

В контексті розвитку сучасної науки вивчення етичної свідомості особистості набуває особливої актуальності, адже саме етична свідомість зумовлює характер етичних відносин людини, її моральну позицію, вчинки і поведінку в цілому. Без сформованості ставлення до понять про добро і зло, обов'язок, совість, справедливість, честь і гідність, свободу і відповідальність, щастя і сенс життя, а також уявлень про моральний ідеал неможливі ні взаємодія зі світом, ні розвиток особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах філософії етична свідомість вивчалась В.П. Кобляковим (взаємопроникнення моралі та етики в процесі культурно-історичного розвитку); О.І. Титаренком, П.А. Ландесманом (визначення

структур етичної свідомості); Ю.В. Соґономовим (становлення світоглядних уявлень); І.С. Коном (інтерналізація соціальних норм в культурно-історичному плані). У психологічній науці дослідженням етичної свідомості займалися В.В. Турбан (особливості становлення етичної свідомості в онтогенезі); А.В. Бездухов; (етична свідомість вчителя); Л.М. Антілогова (психологічні механізми розвитку етичної свідомості); Р. Мурхед, В. Хіншлі (етична свідомість приватних та корпоративних юристів); Д. Перкінз (етична свідомість споживачів); Е. Амадо (розвиток етичної свідомості школярів). Теоретичні аспекти цього феномена висвітлено у дослідженнях Г.О. Балла (аналіз взаємодії добра і зла у соціальній поведінці); Ю.М. Швалба (рефлексивні характеристики свідомості у процесі діяльності цілепокладання); І.С. Булах; Р.В. Павелківа; М.В. Савчина (розвиток моральної свідомості та самосвідомості особистості).

У психолого-педагогічних працях відзначається дефіцит як експериментальних досліджень, так і теоретичних концепцій у

вивченні етичної свідомості, зокрема психологічних чинників розвитку етичної свідомості студентської молоді. В умовах освітньої практики ця проблема є особливо значущою, адже в студентському середовищі присутні такі явища, як криза соціальної, особистісної та духовної ідентичності. Визначення та дослідження психологічних чинників розвитку етичної свідомості сприятиме більш глибокому розумінню процесу її розвитку, створить теоретичні підстави для розробки практичних заходів цілеспрямованого розвитку етичної свідомості в студентському віці – у період оволодіння юнаком повним комплексом соціальних ролей дорослої людини: цивільних, сімейних, професійно-трудова.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у визначенні та обґрунтуванні психологічних чинників розвитку етичної свідомості студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роботи науковців з вивчення етичної свідомості охоплюють широке коло явищ, адже означений феномен одночасно виявляється відображенням суспільного буття, формується в процесі взаємодії особистості з соціально-культурним середовищем, а також є суб'єктивною стороною моралі, виражає самовизначення в загальному універсумі буття [15]. Етичну свідомість можна розглядати як форму індивідуальної свідомості, що проявляється в осягненні моралі особистістю, рефлексії моральних (соціальних) норм, формуванні на цій основі власних поглядів і переконань.

Розвиток концепції свідомості О.М. Леонтьєва в системі теоретичних положень Н.Ф. Шевченко дає змогу розглядати структуру етичної свідомості в єдності трьох компонентів: чуттєвої тканини, значень та смислів – ядерних утворень етичної свідомості [18]. Трикомпонентна структура етичної свідомості представлена змістом, що відображує специфіку індивідуальної етичності та моральності: значеннями, які виражаються моральними нормами й категоріями; смислами, які виражаються особистісними цінностями, мотивами моральної поведінки, потребою в самоактуалізації; чуттєвою тканиною, яка характеризується особливістю сприйняття норм моралі, подій та вчинків [19].

Вікові зміни становлення структурних компонентів етичної свідомості мають гетерохронний характер: різні показники цього утворення сягають власного максимуму й мінімуму в різні вікові періоди. У пізньому юнацькому віці і ранній зрілості, коли

оформлюються морально-етичні якості та рефлексивні уміння особистості, етична свідомість характеризується домінантністю – світ сприймається особистістю як такий, що потребує турботи й поваги, ціннісного ставлення [16, с. 378, 393]. Особливу категорію молодих людей, вік яких охоплює період юнацтва та ранньої зрілості, складає студентська молодь.

Перейдемо до обґрунтування психологічних чинників розвитку етичної свідомості студентської молоді. Для цього проаналізуємо соціальну ситуацію розвитку зазначеного вікового періоду, враховуючи структурно-змістову сутність етичної свідомості.

Процеси інтеріоризації молоді людиною загальнолюдських моральних норм, які відбуваються в результаті навчально-виховної діяльності у ВНЗ, є провідними в утворенні і функціонуванні моральних механізмів поведінки особистості. По мірі включення індивідів у все більш складні моральні відносини, на базі стабільної участі у суспільній практиці і виконанні різних соціальних ролей, а водночас у зв'язку з посиленням світоглядних уявлень індивідуальна свідомість збагачується засвоєнням моральних принципів, які перетворюються на стійкі моральні ціннісні орієнтації. Під впливом цього і при опорі на більш складні форми моральної рефлексії (відповідальність, усвідомлення сенсу життя) розширюється діапазон морального вибору [3; 8]. Таким чином, засвоєння моральних норм та категорій, яке є необхідною умовою розвитку етичної свідомості особистості, проявляється у моральній зрілості, розвиненості моральних суджень (за термінологією Л. Кольберга). Зазначене дає змогу визначити засвоєння моральних норм та категорій психологічним чинником розвитку етичної свідомості.

Виховання моральної поведінки означає забезпечення єдності мотивів і дій особистості. Моральні мотиви спонукають до певної дії, надають поведінці особистісного змісту. Моральна норма сама по собі не може бути надійним гарантом моральної поведінки студента. Це залежить від того, в якій мірі особистість усвідомлює соціальну цінність тієї чи іншої моральної норми, її об'єктивні вимоги, як ця норма відповідає власним інтересам особистості і наскільки моральна норма стала невід'ємною частиною свідомості студента [9].

Український дослідник А.В. Донцов вважає, що почуття совісті посідає ведуче місце серед внутрішніх моральних імперативів поведінки особистості студента. Совість, з одного боку, є наслідком усвідомлення і переживання інтересів інших людей, з ін-

шого – результатом внутрішньої боротьби особистості між егоїстичними і альтруїстичними мотивами поведінки, в якій альтруїстичні мотиви виступають домінуючими і пригнічують егоїстичні почуття. Совість як внутрішній механізм поведінки особистості може спрацьовувати лише при умові її звільнення від механізмів зовнішнього соціального контролю і надання їй права самостійного морального вибору [5].

Отже, мотиви моральної поведінки студентської молоді зумовлені прийняттям суспільних моральних норм і етичних вимог, що проявляється у почутті совісності. Зазначене дає підстави визначити прийняття соціальних норм і етичних вимог чинником розвитку етичної свідомості студентської молоді.

Вищій навчальний заклад виявляється інституціоналізованою формою передачі цінностей: за роки навчання молода людина засвоює суспільні ідеали, які спонукають її до активності, в результаті якої відбувається їх предметне втілення. Однак цінності стають джерелом індивідуальної мотивації поведінки особистості лише в тому випадку, коли інтеріндивідуальні ціннісні відносини перетворюються на інтраіндивідуальні механізми самоврядування. Тобто, соціальна цінність спочатку присутня в свідомості як тільки знана, яка не має реального особистісного сенсу і спонукальної сили, і лише згодом, здобуваючи і те й інше, стає істинною особистісною цінністю, внутрішнім носієм соціальної регуляції, вкоріненим в структурі особистості [11].

Грунтуючись на концепції цінностей Ш. Шварца, можна зрозуміти, що такі моральні цінності, як універсалізм (розуміння, терпимість та захист благополуччя людей та природи), доброта (збереження та підвищення благополуччя оточуючих: корисність, лояльність, чесність, відповідальність) та безпека (безпека для інших людей та себе, гармонія, стабільність суспільства та взаємин) [6], мають набувати особистісного смислу в пізньому юнацькому й ранньому віці для оптимального етичного розвитку особистості. Будучи смисловими утвореннями, цінності «зв'язують» когнітивну й мотиваційну сфери, інтегрують їх в єдину смислову сферу, додаючи особистості певної цілісності та виступаючи підставою для пізнання світу. Отже, ми визначаємо розвиненість моральних цінностей (універсалізм, доброта, безпека) психологічним чинником розвитку етичної свідомості у студентської молоді.

Період прийняття зобов'язань відносно до певної низки виборів, таких як система моральних цінностей, ставлення до мо-

ральних норм, потреба само актуалізації, також проявляється кризою ідентичності. Інтеграція попередніх ролей і навичок з ідеальними прототипами сьогодення проявляється у формі его-ідентичності та є «внутрішньою тотожністю самому собі», що забезпечує безперервність минулого, сьогодення і майбутнього індивіда [20]. Типовим статусом ідентичності для студентської молоді виявляється мораторій [12], тобто роздуми про моральні цінності та норми, вибір власного морального кодексу та професійної ролі, інтеграцію поведінки в різних сферах життя.

Отже, відчуття его-ідентичності – ясність образу себе, інтегративність свого Я – є оптимальним, коли людина має внутрішню впевненість у напрямі свого життєвого шляху, інтеграції ролей та ідентифікацій. Его-ідентичність, що виконує інтегруючу функцію, і сам факт наявності нормативної кризи виступають необхідними умовами формування зрілості особистості – засвоєння, прийняття та оцінка соціальних норм і етичних вимог, вироблення власної моральної системи. Зазначене дає підстави визначити его-ідентичність чинником розвитку етичної свідомості студентської молоді.

Необхідність у самоактуалізації та набутті ідентичності особистості студента пов'язана, з одного боку, з його спрямованістю до соціалізації і набуття певного соціального статусу у суспільстві, з іншого – з його прагненням до відносної автономії і свободи морального вибору. Зазначені обставини стимулюють розвиток незалежності у прийнятті рішень, самостійність, прояснення особистісних цінностей, зміну значущих осіб і перебудову взаємин з батьками.

Становлення емоційної, поведінкової та ціннісної автономії передбачає формування в студентської молоді своїх поглядів, переконань, особистих прив'язаностей, які мають бути у відповідній гармонії між собою. Саме автономній особистості властива готовність і здатність самостійно, усвідомлено робити значущі вибори, осмислювати можливі наслідки, брати відповідальність, оцінювати та приймати можливі ризики [10; 17]. Таким чином, набуття людиною студентського віку автономності виявляється необхідною умовою самоактуалізації, тобто реалізації особистістю власної системи потенціалів. Зазначене дає змогу визначити автономність чинником розвитку етичної свідомості студентської молоді.

У студентський період життя відбувається активне долучення до моральних, естетичних та пізнавальних цінностей, намічається життєво важливе трудове само-

визначення. Зазначене можливе завдяки рефлексії – вагомому компоненту самоактуалізації. Моральний рівень рефлексії студента, на думку В.П. Бездухова і О.К. Позднякової, – є осмисленням ним «Я» серед людей (простір відносин), є діяльністю його свідомості з дослідження своїх взаємодій, коли молода людина подумки сперечається з собою і з іншими, обґрунтовує свою моральну позицію або моральну позицію іншого, виправдовує себе або іншого. Етичний рівень рефлексії є осмисленням студентом особистісного «Я» серед своїх цілей, мотивів, настанов, це є діяльністю його свідомості з дослідження власних цілей, мотивів, настанов по відношенню до себе [2]. В.В. Турбан, «матеріалізуючи» онтогенез етичної свідомості, зауважує, що рефлексія виникає з постанням смислової неузгодженості, при цьому етична рефлексія має предметом авторитет, на який орієнтується суб'єкт. Саме цей авторитет і пропонує форму (взірці, накази, вимоги тощо) ставлення до світу й моралі зокрема [16, с. 322].

Близьким до моральної рефлексії є поняття «соціальна рефлексія», введене вітчизняними науковцями на чолі з М.І. Боришевським. Так, стаючи в процесі формування суб'єктом пізнання, спілкування і праці, індивід усвідомлює своє суспільне становище, визначається стосовно конкретних явищ, сфер діяльності, окремих людей і соціальних груп, норм та правил, цінностей і аж до світу загалом, формує певну стратегію життєтворчості, індивідуальний стиль життя, виробляється система смисложиттєвих цінностей [13, с. 21].

Таким чином, здатність до рефлексії сприяє самореалізації та самоактуалізації особистості; рефлексія виступає єдиною доступною пізнанню формою існування свідомості [14, с. 15]. Зазначене свідчить про те, що становлення етичної свідомості безпосередньо залежить від розвиненої рефлексивності, та дає змогу визначити рефлексивну здатність психологічним чинником розвитку етичної свідомості студентської молоді.

У формуванні моральних переконань в студентському віці важливу роль відіграють емоції, адже поняття етики не вичерпуються визначеннями раціонального змісту. Справжнє моральне переконання, за визначенням Б.С. Братуся, має бути завжди забезпечено «золотим запасом» відповідного афективного, емоційно пережитого ставлення до життя; в іншому випадку воно девальвується до рівня простої декларації, більш того, може стати бутафорією, що маскує зовсім інші цілі [4, с. 32].

Таким чином, розвиток етичної свідомості неможливий без вивчення того, на які категорії етики «звертає увагу» етична свідомість молодих людей в ситуації рефлексивної поведінки [1]. Принцип «звернути увагу», як підкреслює Л.П. Кіященко, ґрунтується на фундаментальній генетичній схильності – націленості на побудову взаємин зі світом, перш за все на основі різних форм візуалізації [7, с. 103]. З огляду на зазначене ми визначаємо емоційне (суб'єктивне) ставлення до категорій етики психологічним чинником розвитку етичної свідомості в студентській молоді.

Отже, теоретичний аналіз соціальної ситуації розвитку пізньої юності – ранньої дорослості та його узгодження зі структурою етичної свідомості дав змогу визначити комплекс взаємопов'язаних психологічних чинників розвитку етичної свідомості студентської молоді. До вказаних чинників ми відносимо засвоєння моральних норм та категорій; прийняття соціальних норм і етичних вимог; моральні цінності; еґо-ідентичність; автономність; рефлексивну здатність; емоційне ставлення до категорій етики.

Висновки з проведеного дослідження.

В статті було визначено та обґрунтовано психологічні чинники розвитку етичної свідомості студентської молоді, а також проаналізовано соціальну ситуацію розвитку особистості студентського віку в контексті розвитку складових етичної свідомості. До означених чинників віднесено засвоєння моральних норм та категорій; прийняття соціальних норм і етичних вимог; моральні цінності; еґо-ідентичність; автономність; рефлексивну здатність; емоційне ставлення до категорій етики.

Перспективними напрямами розвитку наукової проблематики вбачаються емпіричне дослідження психологічних чинників розвитку етичної свідомості студентської молоді; експериментальне вивчення динаміки розвитку етичної свідомості особистості у період підготовки у вищому навчальному закладі; розробка та впровадження психолого-педагогічної програми розвитку етичної свідомості студентської молоді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бездухов А.В. На какие категории этики «обращает внимание» этическое сознание будущих учителей / А.В. Бездухов // Наука вчера, сегодня, завтра : материалы VI международ. заочной науч.-практ. конф. – Новосибирск, 2013. – С. 41–48.
2. Бездухов В.П. Морально-этическая рефлексия учащегося / В.П. Бездухов, О.К. Позднякова // Известия Самарского научного центра РАН. – 2010. – Т. 12. – № 3 (3). – С. 575–577.

3. Кросс-культурная психология. Исследования и применения / [Дж. Берри, А.Х. Пуртинга, М.Х. Сигалл, П.Р. Дасен] ; пер. с англ. – Х. : Гуманитарный центр, 2007. – 560 с.
4. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности (Психологическое исследование) / Б.С. Братусь. – М. : Знание, 1985. – 64 с.
5. Донцов А.В. Формування моральних механізмів поведінки студентської молоді : [монографія] / А.В. Донцов. – Х. : Шлях, 1999. – 226 с.
6. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В.Н. Карандашев. – СПб. : Речь, 2004. – 72 с.
7. Киященко Л.П. Что сознание понимает в знании? / Л.П. Киященко // Что значит знать? : сборник научных статей. – М. : Центр гуманитарных исследований, 1999. – С. 100–110.
8. Кон И.С. Моральное сознание личности и регулятивные механизмы культуры / И.С. Кон // Социальная психология личности / под ред. М.И. Бобневой, Е.В. Шороховой. – М. : Наука, 1979. – С. 85–113.
9. Кон И.С. Психология юношеского возраста: (Проблемы формирования личности) : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов] / И.С. Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 175 с.
10. Леонтьев Д.А. Выбор как деятельность: личностные детерминанты и возможности формирования / Д.А. Леонтьев, Н.В. Пилипко // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 97–119.
11. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности : [монография] / Д.А. Леонтьев. – 2-е изд., испр. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
12. Marcia J.E. Ego identity status in college women / J.E. Marcia, M.L. Friedman // Journal of Personality. – 1970 – № 44. – P. 675–688.
13. Психологічні закономірності розвитку громадської свідомості та самосвідомості особистості : у 2 т. – К. : Дніпро, 2001– . – Т. 2. / за заг. ред. М.Й. Боришевського. – 2001. – 308 с.
14. Слободчиков В.И. Рефлексия как принцип существования индивидуального сознания / В.И. Слободчиков // Экспериментальные исследования по проблемам общей, социальной психологии и дифференциальной психофизиологии. – М. : НИИОПП, 1979. – С. 231–249.
15. Сорокоумова С.Н. Психологическая структура нравственного сознания у будущих специалистов социомического профиля / С.Н. Сорокоумова, В.П. Исаев // Труды Нижегородского государственного технического университета им. Р.Е. Алексева. – 2013. – № 3 (100). – С. 279–288.
16. Турбан В.В. Становлення етичної свідомості в онтогенезі : дис. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В.В. Турбан ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2013. – 487 с.
17. Шварц Б. Парадокс выбора. Почему «больше» значит «меньше» / Б. Шварц ; пер. с англ. – М. : Добрая книга, 2005. – 288 с.
18. Шевченко Н.Ф. Етична свідомість: філософсько-психологічний зміст / Н.Ф. Шевченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2015. – № 5. – С. 120–124.
19. Шевченко Н.Ф. Професійна свідомість практичного психолога: структура та специфіка функціонування / Н.Ф. Шевченко // Психологія і суспільство : теоретико-методологічний соціогуманітарний журнал. – 2009. – № 4. – С. 167–180.
20. Эриксон Э.Г. Идентичность: юность и кризис / Э.Г. Эриксон ; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. – 2-е изд. – М. : Флинта: МПСИ : Прогресс, 2006. – 352 с.